

Дорогою ціною (скорочено)

Михайло Коцюбинський

Пролог

Тяжко жилося селянству в тридцяті роки вісімнадцятого століття: "Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі". Той народне був звичайнісіньким господарським волом, якого вдовольняли тяжка праця й спочинок. Ярмо наклада на шию дикому турові, який корився силі, але очі йому від гніву наливалися кров'ю.

Старше покоління ще пам'ятало, як боролися за людські права, згадувало, як держали шаблю, обороняючи незалежність. Відгукувалась ще чаруюча пісня волі в серцях молоді, яка кликала на бессарабські степи, за Дунай, туди, де немає пана й панщини.

Пани ж, у свою чергу, обороняли свої права на "живий робочий інвентар — хлопа", який приносив незмірені скарби, обробляючи українську землю. Зовсім недавно перемогли пани, задушивши гайдамацьке повстання. Але хлоп тікав, залишаючи все миле його серцю, на вільні землі. Там були організовані на втікачів справжні лови. На півдні Бессарабії, недалеко от бистої ріки Прут, по лівім боці Дунаю, стояло козацьке військо, що виловлювало нещасних втікачів. За голову спійманого одержували плату Жорстока розправа чекала на шукачів свободи. Їх оддавали в рекрути, відправляли в Сибір або назад до пана в неволю. Але, незважаючи на тяжкі перешкоди, тікали українські селяни туди, де жевріла надія на жадану волю, яка діставалася дуже дорогою ціною.

Розділ I

Пан вирішує парубка Остапа віддати в рекрути за те, що той бунтує проти нього й підмовляє до цього селян. "Бунтар... гайдамака! — кричить пан. — Він мені людей баламутить". Остап вирішує втекти, про що й повідомляє коханій Соломії. Тій важко відпускати парубка й залишатися з осоружним чоловіком, за якого насильно її видали заміж. Та вона розуміє, що іншого виходу із скрутного становища немає. Остапові треба тікати. І Соломія на човні перевозить свого лютого на той бік ріки, допомагаючи втекти. Коханці прощаються й розлучаються.

Остап ішов знайомими стежками, де "кожен кущик, горбок, долинка... — все було йому знайоме, промовляло до його". Згадує Остап свого сивого дідуса, колишнього запорожця, який боровся в Умані з панами. Від діда змалку хлопець чув розповіді про славне минуле, про волю, про Січ. Тому Остап, вихований у давніх традиціях, і здіймав річ про те, що треба звільнитись від панського ярма. Але ніхто його не підтримав. Пан катував старого діда, силком віддав Соломію за свого хурмана, одібравши дівчину в Остапа, а самого Остапа вирішив обілувати й оддати в солдати. Так ішов парубок, а думки його сягали в далеке майбутнє. Мріяв він про Січ за Дунаєм, про козацтво, про те, як разом із товаришами поїде на Уманщину визволяти народ з неволі, як забере Соломію, потішить діда на старість. Але ось хтось замаячив на шляху. Остап хотів

звернути з дороги, та його покликали. Наздоганяв Остапа молодий безвусий парубок. То була Соломія. Молодиця вирішила йти за коханим, одягнувши чоловіче вбрання. Тільки коси, що вибивалися з-під очіпка, видавали жінку. І вони ножем відкремсали довге прекрасне волосся, яке чорними пасмами лягало додолу. Отже, тепер удвох, Остап і Соломія в парубочій одежі, вирушили в далеку подорож шукати волі.

Остап і Соломія дісталися лівого берега Дунаю, опинилися серед маси втікачів. Була глибока осінь. Люди з дітьми, немічними, старими ховалися в мороці від козацьких сторожових загонів. Командував втікачами дід Овсій, який знав години переправи на той берег. Остап і Соломія подружилися з Іваном Котигорошком, парубком невисокого зросту з тоненьким голосом. Він став вірним товаришем цієї незвичайній парі.

Настав час втікачам вирушати в дорогу. Підійшли до самої річки й поховалися в комиші. Довго чекали перевозу. Аж ось прибули човни. І тільки люди почали до них підходити, як їх помітив сторожовий козак. Він вистрілив із рушниці, подаючи сигнал своїм. Сторожові почали хапати втікачів, усе збилося, змішалось... Хтось ухопив Соломію, але Остап відбив її. Човни швидко відпливали, і тільки Котигорошок благаючим голосом гукав Остапа й Соломію.

Остап і Соломія тікали через темряву й очерет. Вони вирішили податися до .одноокого мірошника Якіма, який хвалився, що знає, як можна переправитись до Туреччини. План мельника був дуже простим: зв'язати невеличкий пліт, який витримав би двох людей. Соломія одразу ж почала майструвати цей пліт. Невдовзі він був готовий. Втікачі попливли вночі через Прут. їх несло серединою річки, поки парубкові не пощастило зачепитись за вербу. Обоє вилізли з води на чужу землю. "Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту". І він викрикнув прокляття тій землі, яка принесла стільки страждань. На тому березі москаль почув Остапів голос і навмання бахнув з рушниці, випадково влучивши хлопцеві в груди.

Розділ III

Соломія тягла за собою пораненого Остапа. Вони йшли доти, поки Остап не знесилив. Тоді молодиця перев'язала коханому рану. Остап слабнув, він не міг далі йти через плавні. Сохло в горлі, постійно хотілося пити. Соломія довела пораненого до озерця з чистою водою, напоїла. Вони почали помалу пересуватися далі. Остапа палила гарячка. Соломія намостила йому ложе з очерету й пішла сама шукати вірної дороги, щоби вибратись із плавнів.

Довго жінка ходила, ламала очерет, щоб не загубити своєї дороги, але все—таки заблукала. Вона хвилювалася за Остапа. їй було прикро, що не може допомогти пораненому, що не може витягти його з плавнів. З відчаю Соломія розплакалась, а потім заснула. Прокинувшись, вирішила йти просто вперед. В тому ж напрямку, куди йшла Соломія, рухалося дуже багато звірини. В повітрі стало тепло й душно. І тут Соломія помітила червоні хмари вгорі й зрозуміла, що то горять плавні.

Гарячка палила Остапа. Він марив, кликав дідуся, який приходив втішити онука.

Коли хворий одкривав очі, дідусь зникав, а коли закривав — з'являвся знову. Надвечір Остап почав хвилюватися. Де ділася Соломія? Чому вона не приходить? Адже вона знає, що йому важко, що він не годен вибратися із цих нетрів. А може, вона його покинула?...

Вночі йому стало гірше. Його тіпала пропасниця, палила гарячка. Удосвіта Остап почув, що біля нього стоїть жива істота. То був вовк. Остап відганяв тварину, бризкаючи в морду звіра водою. Вовк жалібно завив, клацнув зубами й щез в комишах. Остап слабнув. Він марив, відчував, що вмирає, але перемогла воля до життя. Остап зсунувся з свого ложа й поповз. Нарешті він почув над собою Соломіїн голос і втратив свідомість.

Розділ IV

Соломія вибігає із плавнів і натрапляє на циганське поселення. Вона забігає до хати, де живе циганська сім'я і благає допомогти врятувати пораненого. Разом із циганами Соломія виносить Остапа з плавнів. У циганській хаті молодята знаходять тимчасовий порятунк. Стара циганка доглядає Остапа, як рідного сина, лікуючи його відварами з різного зілля й козячим молоком. Молодій циганці Маріуці подобався молодий Остап. Надто часто вона поглядала на парубка. Одного разу навіть побилася з—за цього із своїм чоловіком Радю. Старий циган Пца й молодий Радю зникали вночі й поверталися вранці. Днями вони спали. Остап помітив, що приводили вони до двору сплутаних коней, тобто займалися конокрадством.

Соломія влаштувалась працювати до багатого болгарина, приносила гроші, щоб поставити на ноги Остапа. Пца постійно вимагав гроші в Соломії. Треба було все терпіти, бо Остап поволі одужував. Через деякий час він почав зводитись, навіть спостерігав за циганськими танцями й співами, дивуючись, що навіть "гуляють не по—нашому". Не одобрюючи циганських нічних заробітків, Остап і Соломія вирішують покинути злочинське гніздо. Коли Соломія була на роботі, на циганський виселок набігли турецькі шовніри й усіх забрали до в'язниці.

Розділ V

Того дня Соломія на базарі зустріла Івана Котигорошка. Він погладшав, мав гарний вигляд. Іван працював наймитом у заможного турка. Удвох вони вирішили йти за Остапом, щоб перевезти його у двір до болгарина.

Соломія була вражена в саме серце, коли нікого не побачила у циганській хаті. У дворі лише блукало маленьке козеня. Молодиця й Котигорошок вирішують іти до конаку (поліцейського участку), щоб доказати невинність Остапа. Але старший над турецькими жовнірами не хоче навіть вислухати Соломії. Котигорошок радить підкупити драгомана (перекладача), який служить у поліції. Проте драгоман небагато пообіцяв, сказавши, щоб Соломія прийшла через тиждень, може, випаде нагода побачити чоловіка.

"Соломія щодня блукала коло конаку — лиха, роздратована, мов голодна вовчиця". Через тиждень драгоман повідомив її, що позавтра мають везти Остапа за Дунай. Жінка підмовляє Котигорошка відбити в турків коханого, маючи свій план.

На другий день, ледве розвиднілось, озброєний Котигорошок із Соломією сіли в човен і стали чекати. Через деякий час з'явилася купка людей, що лагодилися перепливати Дунай. Серед них Соломія впізнала Остапа й почала співати своїм сильним голосом, повідомляючи коханого про те, що його їдуть визволяти. Човен втікачів наближався до турецького. Турки слухали пісню. Аж ось два човни зіткнулися. Почалася бійка, стрілянина. Іванові влучили в живіт. Під вагою його тіла човен перевернувся. Холодна вода обпікала тіло Соломії, колола голками, приводячи дотями. Жінка помітила, як Остап б'ється в руках двох турків, а третій тримає у руках димучу ще рушницю.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Але зараз їй не до того... Холодна вода бере її в свої обійми, чорна глибінь тягне вниз. Соломія відчуває, що наближається смерть.

"— Остапе!..— з розпукою кличе душа.

— Соломіє—є!..— доноситься до неї крик серця.

— Соломіє!..— чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси..."

Стоїть у далеких бессарабських степах невеличка хатинка, де варить собі убогу вечерю сторож. Цей сивий дід живе сам, розмовляючи з вітром. Вітер кличе його з боку холодного Дунаю голосом Соломії. Не соромиться дід показати свій "життепись", що має на власному тілі. На спині — пам'ятка від пана, між ребрами — подарунок від москаля. А половина його душі й серця лежить на дні Дунаю й жде, поки зустрінеться з другою половиною. Отакою "дорогою ціною" було заплачено за волю.